
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XX (2023), №2
s. 199-212
doi: 10.36121/azawadzki.20.2023.2.199

Arkadiusz Zawadzki
ORCID: 0000-0002-7413-7363
(Uniwersytet w Siedlcach)

Historia społeczno-gospodarcza Polski B w latach 1944-1970 na przykładzie regionu siedleckiego. Stan badań i postulaty badawcze

Streszczenie: Historia regionu siedleckiego w okresie rządów władzy ludowej jest obszarem dotychczas słabo zbadanym. Wynika to peryferyjnego położenia regionu w stosunku do większych ośrodków miejskich. Przegląd literatury naukowej wskazuje, że zagadnienia społeczno-gospodarcze stanowią zaledwie niewielką część i tak nikłego dorobku. Przeważają w nim prace przyczynkarskie, podejmujące wąsko zarysowane problemy badawcze. Dlatego w niniejszym artykule zaprezentowana została propozycja skonstruowania planu badań nad stosunkami ekonomicznymi i społecznymi w powiatach regionu. Koncentrują się ona na kilku obszarach, takich jak najważniejsze procesy zachodzące w gospodarce w latach po drugiej wojnie światowej, określenie poziomu życia mieszkańców regionu, czy rekonstrukcja procesu podejmowania decyzji. Przedstawione postulaty w efekcie doprowadzić mają do opracowania syntezy dziejów społeczno-gospodarczych regionu siedleckiego w latach 1944-1970.

Słowa kluczowe: Historia regionalna, historia społeczno-gospodarcza, region siedlecki, historiografia PRL

The socio-economic history of Poland B in the years 1944-1970 on the example of the Siedlce region. State of research and research postulates.

Annotation: The history of the Siedlce region during the rule of the people's government is an area that has not been well researched so far. This is due to the peripheral location of the region in relation to larger urban centers. A review of the scientific literature shows that socio-economic issues are only a small part of the already meager output. It is dominated by contributing works, addressing narrowly outlined research problems. Therefore, this article presents a proposal to construct a research plan on economic and social relations in the counties of the region. They focus on several areas, such as the most important processes taking place in the economy in the years after World War II, determining the standard of

living of the region's inhabitants, or reconstruction of the decision-making process. As a result, the presented postulates are to lead to the development of a synthesis of the socio-economic history of the Siedlce region in the years 1944-1970.

Keywords: Regional history, socio-economic history, Siedlce region, historiography of the People's Republic of Poland

Wstęp

Historia Polski po drugiej wojnie światowej doczekał się już wielu opracowań naukowych. Duża ich część obejmuje dzieje tzw. Polski Ludowej¹. Z punktu widzenia historyka jest to okres wdzięczny do badań, chociażby z powodu definitywnego zamknięcia oraz dostępu do ogromu materiału źródłowego. Trudno jednak oprzeć się wrażeniu, iż badania naukowe podejmowane są jedynie w wybranych obszarach tematycznych. Zastrzeżenia budzi także jednostronność spojrzenia na przeszłość z perspektywy stolicy państwa, a jeżeli chodzi o dzieje regionów – największych miast i ośrodków władzy². W ogóle można zauważyć, iż historia regionalna czy lokalna ginie w natłoku relacji ogólnopństwowych albo narodowych. W ten sposób równolegle formułują się dwa zagadnienia: obecności w historiografii publikacji dotyczących czasów współczesnych odnoszących się do regionu siedleckiego oraz podejmowania przez nie problematyki społeczno-gospodarczej.

Przedmiotem analizy w niniejszym opracowaniu jest stan badań nad problematyką gospodarczą, z uwzględnieniem jej wpływu na szeroko rozumiane życie społeczne. Zasięg terytorialny został ograniczony do regionu siedleckiego jako obszaru reprezentującego tak zwaną „Polskę B”. Polskę słabiej rozwiniętą, biedniejszą, o niższym poziomie życia. Wydaje się, że miało to również przełożenie na zainteresowanie historyków. Siedlce i okolice nie stanowiły, poza okresem zaboru rosyjskiego³, odrębnego regionu administracyjnego, czy tym bardziej historycznego⁴. Najogólniej rzecz biorąc obejmu-

¹ Terminu Polska Ludowa używam jako najzgrabniejszego dla określenia okresu 1944-1989, uważając za m. in. Błażem Brzostkiem za termin najbardziej ku temu adekwatny. Błażej Brzostek, *PRL – trwanie i zmiana*, [w:] „Wielka zmiana. Historia wobec wyzwań...”. *Pamiętnik XX Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie, 18-20 września 2019 roku*, t. 3: *Wiek XX i XXI*, red. Mariusz Mazur, Jan Pomorski, Warszawa-Lublin 2021, s. 69. Należy jednak pamiętać, że nie jest to termin oficjalnie występujący w aktach państwowych, a jedynie wykorzystywany przez propagandę komunistyczną jako sugestia, że władza należy do ludu pracującego. W środowisku historycznym nie ma jedynomyślności w stosowaniu tego terminu w takim brzmieniu i część historyków stosuje inne zapisy, np. Polska „ludowa”, jak Jerzy Eisler w eseju *Polska „ludowa”, ale polska*, <http://www.polska1918-89.pl/pdf/polska-ludowa,-ale-polska-,1934.pdf> [dostęp 9.10.2023 r.].

² Przemysław Wiszewski, *Bliska historia – historia obok*, [w:] *Bliska historia. O badaniach historii lokalnej i regionalnej*, red. P. Wiszewskiego, Warszawa 2018, s. 12.

³ W latach 1810-1815 istniał departament siedlecki Księstwa Warszawskiego, następnie w latach 1815-1837 województwo podlaskie, później do 1844 gubernia siedlecka, a w latach 1867-1914 gubernia siedlecka. Józef Kazimierski, *Miasta i miasteczka na Podlasiu (1808-1914). Zabudowa – Ludność – Gospodarka*, Warszawa 1994, s. 267, 271; Wiesław Śladkowski, *Pod zaborem austriackim w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim 1795-1831*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, Tom I, praca zbiorowa pod red. Tadeusza Mencła, Warszawa 1974, s. 488, 490-491; T. Mencil, *Między powstaniem 1831-1864*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, Tom I, s. 546, 559; Albin Koprukowniak, *W okresie kształtowania się kapitalizmu 1864-1918*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, Tom I, s. 643-647.

⁴ Danuta Konieczka-Śliwińska, *Region historyczny w historiografii, dydaktyce historii i edukacji szkolnej*.

je on obszar dwóch województw z lat 1975-1999 - białkopodlaskiego i siedleckiego. W latach bezpośrednio po drugiej wojnie światowej powyższe tereny znajdowały się na peryferiach województw warszawskiego i lubelskiego. Podobnie sytuacja wyglądała w przypadku oddalenia od ośrodków historycznych Warszawy, Lublina i Białegostoku, przekładając się niewątpliwie na mniejszą liczbę prac badawczych poświęconych regionowi. Wprawdzie pojawiło się rodzime środowisko historyczne w Siedlcach, ale stało się to dopiero pod koniec XX w. Stąd hipoteza o niezbyt okazałym dorobku historiograficznym dziejów współczesnych regionu wydaje się bardzo zasadna.

Ramy chronologiczne zostały określone na lata 1944-1970. Data początkowa nie budzi raczej wątpliwości, gdyż ustąpienie okupanta niemieckiego z całą pewnością stworzyło nowe realia w organizacji życia społeczno-gospodarczego. Problematiczną jest natomiast data 1970 r. Na początku należy wytłumaczyć, iż ze względu na ograniczone rozmiary artykułu, celowo analizie nie poddano całego okresu rządów „władzy ludowej”. Z perspektywy historii współczesnej trwał on na tyle długo, że można myśleć o jego periodyzacji. Widać również wyraźną różnicę między poziomem rozwoju gospodarczego w początkowym podokresie, a latami 70. i 80. XX w. Dyskusyjny jest natomiast rok 1970, a raczej kryterium, na podstawie którego dokonane zostanie rozgraniczenie. W grę wchodziły dwie możliwości – albo kryterium administracyjne, czyli rok reformy administracyjnej wprowadzającej województwa⁵; albo polityczne, czyli początek rządów ekipy Edwarda Gierka, a co za tym idzie zmianami w polityce gospodarczej kraju. Zdecydowano się na drugie rozwiązanie, wychodząc z założenia, że decyzje o uprzemysłowieniu regionu podejmował czynnik rządowy i miało to miejsce kilka lat wcześniej niż wprowadzenie szczebla administracji terytorialnej w postaci województw, w którego gestii było realizowanie tych decyzji. Należy też zaznaczyć, iż nie można daty granicznej 1970 r. traktować rygorystycznie punktowo, gdyż wiele procesów historycznych w obrębie zagadnień społeczno-gospodarczych przebiegało zarówno przed, jak i po niej.

Omówienie stanu badań

Dorobek historiograficzny dziejów współczesnych regionu siedleckiego należy podzielić na dwie części. Pierwszą stanowią badania prowadzone przed 1989 r. i rezultaty tych badań w postaci publikacji o charakterze naukowym i popularno-naukowym. Istotnym elementem jest fakt, że prezentują one punkt widzenia zgodny z ówczesnym światopoglądem i polityką historyczną władz komunistycznych. Autorzy nie mieli także dostępu do szerszej bazy źródłowej, wykorzystywali natomiast szerzej prace z obszaru nauk geograficznych i ekonomicznych. W chwili obecnej ostatnie z wymienionych są również dostępne dla historyków i w dalszym ciągu przydatne, ponieważ dostarczają wartościowy materiał źródłowy. Natomiast ze zrozumiałych względów nie zawierają one analizy długofalowych skutków i efektów podejmowanych działań. Trzeba też się liczyć z tym, że historiografia Polski Ludowej nierzadko podchodziła do prezentowanych zagadnień w sposób propagandowy. Dotyczy to zwłaszcza pojawiających się

Przegląd stanowisk i propozycji delimitacji, „Klio”, Tom 16, nr 1 (2011), s. 18 i nn.

⁵ Województwo siedleckie i białkopodlaskie utworzono 1 czerwca 1975 r. Dziennik Ustaw 1975 nr 16, poz. 91, Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych.

wśród nich wydawnictw okolicznościowych, gloryfikujących wybrane elementy życia gospodarczego i społecznego⁶.

Publikacje omawiające dzieje po drugiej wojnie światowej, które ukazały się po 1989 r., znacznie rzadziej podejmują tematykę społeczno-gospodarczą⁷. Częściowo spowodowane było to faktem, iż powyższa problematyka była istotnym elementem historiografii marksistowskiej, co w swoisty sposób ją dyskredytowało. Nowsze badania zdominowały zagadnienia waliki politycznej i zbrojnej z tworzącym się nowym systemem władzy. W ich kontekście niekiedy pojawiają się wątki gospodarcze, takie jak przemiany własnościowe na wsi w latach 1944-1947, czy proces kolektywizacji rolnictwa i upaństwowienia przemysłu i handlu. Przykładem są artykuły M. D. Bednarskiego⁸, A. Drewicza⁹, B. Sekścińskiego¹⁰ oraz praca zbiorowa pod redakcją F. Gryciuka¹¹. Bywa jednak, że zasięg terytorialny badań autorów wykracza poza granice regionu siedleckiego, co umniejsza wartość opracowań dla historiografii lokalnej.

Innymi tematami rozważań stały się dzieje pojedynczych przedsiębiorstw i instytucji związanych ze sferą działalności produkcyjnej i usługowej. Nie było ich dużo bowiem na obszarach rolniczych tego rodzaju organizacje stanowiły rzadkość, a jeszcze mniej zostało upamiętnionych. Wymienić można tutaj prace omawiające losy spółdzielni na przestrzeni kilkudziesięciu lat, takie jak: *80 lat istnienia i działalność „Społem” Powszechnej Spółdzielni Spożywców w Międzyrzeczu Podlaskim (1907-1987)*¹², *Bialska Spółdzielnia Mieszkaniowa „Zgoda” 1958-1993*¹³.

⁶ Przekładowymi pracami syntetycznymi wydanymi przed 1989 r. są: *Lubelskie. rozwój województwa w Polsce Ludowej*, praca zbiorowa pod red. Aleksandra Kierka, Warszawa 1971; *Lubelszczyzna 1944-1974*, Lublin 1974; Mikołaj Waleszko, Zbigniew Mitura, *Zarys rozwoju gospodarczego województwa lubelskiego w latach 1944-1959. W 15 rocznicę PKWN*, Lublin, 1959; Jerzy Antoniewicz i in., *Warszawskie: rozwój województwa w Polsce Ludowej*, Warszawa 1972. Zagadnienia szczegółowe omawiane się m. in. w pracach: *Rolnictwo województwa lubelskiego*, oprac. Władysław Kruk i inn., Warszawa, 1968; Wsiewołod Wólczew, *Przemysł Lubelszczyzny w okresie władzy ludowej*, Lublin, 1969; Brunon Wilczewski, *Problemy gospodarcze województwa lubelskiego w latach 1944-1959*, „Rocznik Lubelski” t. II 1959, s. 79-132; Józef Pińkowski, *Problemy społeczno-gospodarcze rozwoju województwa warszawskiego*, „Rocznik Mazowiecki” 1969, nr, s. 7-32.; Franciszek Stokowski, *Przemiany demograficzne w woj. warszawskim w okresie 25-lecia powojennego 1944-1968*, „Rocznik Mazowiecki” 1970, s. 63-96; Bolesław Nazimek, *Z zagadnień gospodarki rolnej w województwie lubelskim 1944-1959*, „Rocznik Lubelski” t. II 1959, s. 133-166.

⁷ B. Brzostek, dz. cyt., s. 70.;

⁸ Mariusz Dariusz Bednarski, *Początki kolektywizacji rolnictwa w Lubelskiem*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” t. 7, 2009, s. 174-191; tenże, *Z dziejów reformy rolnej w Lubelskiem w latach 1944-1946*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, T. I/2004, s. 229-254; tenże, *Opór wsi lubelskiej wobec spółdzielczości produkcyjnej w latach 1944-1956*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” t. 12, 2014, s. 141-173; tenże, *Revolucja agrarna w powiecie radzyńskim (1944-1956)*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” t. 6. 2008, s. 241-271.

⁹ Marcin Drewicz, *Parcelacja większej prywatnej własności ziemskiej w północnej części województwa lubelskiego w świetle dokumentów PKWN*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” t. 4, 2006, s. 170-186.

¹⁰ Bogdan Sekściński, *Polityka władz komunistycznych wobec kupiectwa na Lubelszczyźnie w latach 1944-1954*, „Rocznik Lubelski” t. XXXVII 2011, s. 151-182.

¹¹ *Opór chłopów przeciw kolektywizacji wsi polskiej 1948-1956*, red. Franciszek Gryciuk, Siedlce, 1997, ss. 151.

¹² Jan Chmielarski, *80 lat istnienia i działalności „Społem” Powszechnej Spółdzielni Spożywców w Międzyrzeczu Podlaskim (1907-1987)*, „Rocznik Międzyrzeczki” 1987, s. 5-112.

¹³ Jerzy Sroka, *Bialska Spółdzielnia Mieszkaniowa „Zgoda”. 1958-1993*, red. S. Jadczyk, Lublin, Biała Podlaska, 1994, ss. 120.

W 2004 r. w ramach próby aktywizacji badań nad historią gospodarczą regionu odbyła się w Instytucie Historii ówczesnej Akademii Podlaskiej sesja naukowa pod hasłem „Przemysł regionu siedleckiego w XIX-XXI wieku”. Powstały wówczas dwa artykuły K. Karczewskiego¹⁴ i K. Siestrzykowskiego¹⁵ dotyczące historii dwóch siedleckich przedsiębiorstw Zakładu Przemysłu Dziewiarskiego „Karo” oraz Zakładu Produkcji Podzespółów w Siedlcach. Wprawdzie czas ich świetności przypada na lata 70. i 80. XX w., ale powstały dwie dekady wcześniej, tym samym mieszcząc się w granicach chronologicznych omawianego okresu.

Kolejną grupę publikacji obrazujących stan badań w zakresie historii społeczno-gospodarczym regionu siedleckiego, stanowią monografie miast regionu. Ukazywały się one zarówno przed, jak i po 1989 r., jednakże prace wydane do końca lat 60. nie zawierają omówienia okresu po drugiej wojnie światowej. Po roku 1970 swoich monografii doczekały się Biała Podlaska¹⁶, Garwolin¹⁷, Łuków¹⁸, Międzyrzec Podlaski¹⁹, Mińsk Mazowiecki²⁰, Siedlce²¹, Sokołów Podlaski²², Stoczek Łukowski²³, Węgrów²⁴. Prezentują one różny poziom pod względem naukowym. Mają one jednak wspólną cechę. Czasy współczesne, czyli po drugiej wojnie światowej stanowią tylko część monografii i to zazwyczaj nie najobszerniejszą, a w niej zagadnieniom gospodarczym poświęca się relatywnie mało miejsca. Przykładowo w pracy *Łuków i okolice w XIX i XX wieku*, są one opisane na 8 stronach w rozdziale „Łuków w latach 1944-1975” i na 3 w rozdziale „Powiat łukowski w pierwszych latach Polski Ludowej 1944-1949”²⁵. Więcej treści zawiera monografia Białej Podlaskiej P. Tarkowskiego, gdzie w częściach odnoszących się do lat 1944-1974, liczących 193 strony, sprawom gospodarczym przypadło 39²⁶. Siłą rzeczy wątki społeczne są obszerniej zarysowane, ale i tutaj przeważa spojrzenie przez pryzmat polityki i szeroko rozumianej kultury.

¹⁴ Tomasz Karczewski, *Zakłady Przemysłu Dziewiarskiego „Karo” w latach 1958-1997*, [w:] *Przemysł regionu siedleckiego w XIX-XXI wieku*, red. D. Grzegorzczuk, J. Piłatowicz, A. Zawadzki, Siedlce 2010, s. 201-230.

¹⁵ Krzysztof Siestrzykowski, *Zakład Produkcji Podzespółów w Siedlcach (1951-2004)*, [w:] *Przemysł regionu siedleckiego...*, s. 169-199.

¹⁶ Paweł Tarkowski, *Biała Podlaska w latach 1944-1989*, Biała Podlaska 2011, ss. 405; J. Sroka, *Biała na Podlasiu*, Lublin, 1968, ss. 164.

¹⁷ *Garwolin: dzieje miasta i okolicy*, red. Ewa Markowska, Warszawa 1980, ss. 413.

¹⁸ *Łuków i okolice w XIX i XX wieku*, red. nauk. Romuald Turkowski, Warszawa 1989, s. 442.

¹⁹ Józef Geresz, *Międzyrzec Podlaski: dzieje miasta i okolic*, Międzyrzec Podlaski, 2001, ss. 543; Piotr Aleksandrowicz, *Międzyrzec Podlaski w XIX i XX wieku*, „Rocznik Międzyrzecki” 1973, s. 89-99.

²⁰ *Dzieje Mińska Mazowieckiego 1421-1971*, red. J. Kazimierski, Warszawa 1976, ss. 442.

²¹ *Siedlce 1448-1995. 450-lecie nadania praw miejskich*, red. Edward Kospath-Pawłowski, Pruszków, 1996, ss. 337; *Siedlce 1448-2007*, red. E. Kospath-Pawłowski, Wyd. 2 poszerz., Siedlce 2007, ss.793.

²² *Dzieje Sokołowa Podlaskiego i jego regionu*, red. J. Kazimierski, Warszawa 1982, ss. 349; *575-lecie Sokołowa Podlaskiego*, red. Arkadiusz Kołodziejczyk, Piotr Matusak, Siedlce, 2000, ss. 136; *Sokołów Podlaski. Dzieje miasta i okolic*, red. Grzegorz Ryżewski, Sokołów Podlaski 2006, ss. 910.

²³ Adam Budzyński, Józef Filipczuk, *Stoczek Łukowski: z dziejów miasta*, Stoczek Łukowski 1996, ss. 215.

²⁴ *Węgrów, Dzieje miasta i okolic 1944-2005*, red. A. Kołodziejczyk, Tadeusz Swat, Mariusz Szczupak, Węgrów 2006, ss. 434.

²⁵ *Łuków i okolice...*, s. 301-344.

²⁶ P. Tarkowski, dz. cyt., s. 13-206.

Ostatnim rodzajem opracowań, na które warto zwrócić uwagę są publikacje poświęcone szczegółowym, wąsko wytyczonym problemom, ale w szerszej perspektywie geograficznej, na przykład województwa²⁷ oraz syntezy dziejów tychże województw. Należy jednak pamiętać, iż tego rodzaju prace nie obejmą całego terytorium regionu siedleckiego, a jedynie powiaty wchodzące w skład województwa lubelskiego bądź warszawskiego. Dodatkowo peryferyjność powiatów regionu w stosunków do stolic województw stawia je na drugoplanowym miejscu, przez co zasób informacji na ich temat jest relatywnie mniejszy. Szczególnie widoczne jest to w pracach wydanych w okresie 1975-1999, kiedy województwo siedleckie i białkopodlaskie stanowiły odrębne jednostki administracyjne. Do wartościowych syntez zaliczyć można przede wszystkim *Dzieje Lubelszczyzny*, tom II pod redakcją A. Kierka²⁸ wydane w 1979 r. oraz pod zbliżonym tytułem *Dzieje Lubelszczyzny 1944-1956. Tom 2. Aspekty społeczne, gospodarcze, oświatowe i kulturalne*²⁹. W stosunku do województwa warszawskiego zauważalny jest brak podobnej syntezy.

Wśród prac omawiających zagadnienia szczegółowe przeważają artykuły publikowane na łamach „Rocznika Lubelskiego”³⁰, „Rocznika Mazowieckiego”³¹, „Wschodniego Rocznika Humanistycznego” i „Radzyńskiego Rocznika Humanistycznego”³². Większość wydawnictw monograficznych pochodzi sprzed 1975 r. Pewna ich część powstała w celu upamiętnienia rocznic objęcia rządów przez władzę ludową albo na przykład zakończenia kadencji sejmu³³. Inne, jako jedno z zadań stawiały przed sobą udokumentowanie osiągnięć Polski Ludowej³⁴, skupiając się na opisaniu stanu bieżącego, wykorzystując do tego oficjalne dane urzędowe. Tym samym kwalifikowały się w większym stopniu jako prace popularnonaukowe ewentualnie opracowania statystyczne o charakterze propagandowo-agitacyjnym. W podobnej formule mieściły się

²⁷ Wydaje się, że z uwagi na rolniczy charakter regionu siedleckiego oraz jego nikłą rolę w strukturze gospodarczej państwa, opracowania dotyczące całej Polski będą zawierały znikomą ilość informacji przydatnych do badań nad historią społeczno-gospodarczą regionu po drugiej wojnie światowej.

²⁸ *Dzieje Lubelszczyzny*, red. Aleksander Kierek, Warszawa 1979, ss. 595,

²⁹ *Dzieje Lubelszczyzny 1944-1956. Tom 2. Aspekty społeczne, gospodarcze, oświatowe i kulturalne*, red. nauk. Tomasz Osiński, Mariusz Mazur, Lublin 2017, ss. 672.

³⁰ B. Nazimek, dz. cyt.; B. Sekściński, dz. cyt.; Mikołaj Waleszko, *Zmiany w stosunkach ludnościowych woj. lubelskiego na tle przeobrażeń w strukturze gospodarczej i społecznej w latach powojennych*, „Rocznik Lubelski” t. V 1962, s. 235-250; tenże, *Zmiany w strukturze społeczno-gospodarczej regionu lubelskiego (1950 - 1970)*, „Rocznik Lubelski” t. XII 1969, s. 65-96; B. Wilczewski, dz. cyt.; Stefan Żabdyński, *Udział Ludowego Wojska Polskiego w reformie rolnej w województwie lubelskim*, „Rocznik Lubelski” t. XVII 1974.

³¹ J. Pińkowski, dz. cyt.; Antoni Rajkiewicz, *Przemiany demograficzne i rozwój zatrudnienia w woj. warszawskim po II wojnie światowej*, „Rocznik Mazowiecki” 1967, t. 1, s. 165-180; Witold Rakowski, *Dynamika zmian w źródłach utrzymania ludności wiejskiej woj. warszawskiego w latach 1950-1966*, „Rocznik Mazowiecki” 1972, t. 4, s. 41-64; F. Stokowski, dz. cyt.

³² Porównaj przypisy 8-10, a także M. D. Bednarski, *Spółdzielnie na terenie województwa lubelskiego jako obiekt przestępstw po II wojnie światowej*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” t. 13, 2015, s. 125-147; tenże, *Dezerce młodzieży z brygad i oddziałów Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” na przykładzie województwa lubelskiego*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” t. 16/II 2018, s. 495-527.

³³ M. Waleszko, Z. Mitura, dz. cyt.; Jerzy Dostatni, *Lubelszczyzna w 25-leciu PRL*, wyd. 3, Lublin 1971, ss. 357; *Rozwój społeczno-gospodarczy województwa warszawskiego w okresie kadencji Sejmu PRL i rad narodowych (1965-1968)*, Warszawa 1969, ss. 245; *Województwo lubelskie 1969-1972: rozwój społeczno-gospodarczy w okresie V kadencji Sejmu PRL*, Lublin, 1972, ss. 60.

³⁴ J. Antoniewicz i in., dz. cyt.; *Lubelskie. Rozwój województwa ...*; W. Wołczew, dz. cyt.

publikacje *Rozwój społeczno-gospodarczy Warszawskiego Okręgu Przemysłowego w latach 1960-1968*³⁵, *Państwowe gospodarstwa rolne w województwie lubelskim w latach 1953-1955*³⁶, *Reforma rolna na Lubelszczyźnie w 1944 roku*³⁷, czy *Rolnictwo województwa lubelskiego*³⁸. Znaczącą wartość naukową posiada natomiast książka Bronisława Mikulca³⁹, która jednak została wydana znacznie później, bo w 1990 r.

Próbując dokonać oceny dorobku historiografii w zakresie dziejów społeczno-gospodarczych regionu siedleckiego okresu po drugiej wojnie światowej należy stwierdzić, że pomimo przywołania powyżej kilkudziesięciu pozycji, nie wypadła ona korzystnie. Najbardziej wartościowe publikacje - artykuły zamieszczone w czasopismach naukowych, mają charakter wybitnie przyzwykarski i koncentrują się na wybranych, wąsko wytyczonych problemach. Są one dziełem kilku zaledwie autorów (na przestrzeni około 60-lat), co obrazuje niskie zainteresowanie historyków badaniami stosunków gospodarczych i społecznych w dziejach współczesnych regionu. Fragmenty w monografiach miast i miejscowości stanowią opis rzeczywistości w określonym momencie, nie siląc się na próbę przedstawienia przebiegu zjawisk i procesów w ujęciu diachronicznym. W pracach syntetycznych, powiaty regionu siedleckiego zawsze są elementem peryferyjnym, niewiele wnoszącym do obrazu ogólnej sytuacji gospodarczej.

Dostrzegalna jest również pewna dysproporcja, jeżeli chodzi o lata, których dotyczą badania szczegółowe. Niemal wyłącznie skupiają się one na czasach bezpośrednio powojennych. Wiąże się to z podejmowanymi tematami, takimi jak określenie poziomu zniszczeń wojennych, reforma rolna, odbudowa, przemiany demograficzne, upaństwowienie przemysłu i handlu czy kolektywizacja rolnictwa. Wyraźną cezurą jest rok 1956, czyli zmiany ekipy rządzącej i koniec epoki stalinizmu, a biorąc pod uwagę kryterium z obszaru stosunków gospodarczych, koniec planu 6-letniego (1949-1955). Kolejne plany gospodarcze - 1, 2 i 3 pięciolatka, omawiane są przeważnie na łamach prac syntetycznych i wydawnictw ilościowościowych. Brakuje w ich przypadku studiów monograficznych, może poza kilkoma opracowaniami dotyczącymi zakładów przemysłowych, czy spółdzielni. Ale tutaj również okres 1956-1970 stanowi jedynie fragment całości.

Jednoznaczne określenie przyczyn, dla których problematyka z zakresu historii społeczno-gospodarczej regionu siedleckiego czasów Polski Ludowej jest na dzień dzisiejszy niedostatecznie zbadana, nie jest trudne. Wydaje się, że głównym powodem jest niepopularność tej tematyki w środowisku historyków regionalistów. O ile jeszcze pojawia się ona w kontekście walki politycznej, chociażby jako przejaw oporu społecznego wobec władz, to w latach względnej akceptacji systemu (kierownictwo ekipy W. Gomułki), analiza sytuacji społeczno-gospodarczej z perspektywy regionu, czy bodaj pojedynczego powiatu lub miasta nie znalazła badacza. Można powołać się w tym miejscu na znamieny przykład wybitnego regionalisty Arkadiusza Kołodziejczyka. W wydanej w 2010 r. publikacji *Pięć wieków dziejów Siedlec w historiografii*⁴⁰ Kołodziejczyk pre-

³⁵ *Rozwój społeczno-gospodarczy Warszawskiego Okręgu Przemysłowego w latach 1960-1968*, red. Tadeusz Słowiński, Warszawa 1969, ss. 255.

³⁶ Roman Stachurka, *Państwowe gospodarstwa rolne w województwie lubelskim w latach 1953-1965*, Lublin 1962, ss. 95.

³⁷ Jerzy Danielewicz, *Reforma rolna na Lubelszczyźnie w 1944 roku*, Lublin 1962, ss. 41.

³⁸ *Rolnictwo województwa lubelskiego*, oprac. Władysław Kruk i in. Warszawa 1968, ss. 176.

³⁹ Bronisław Mikulec, *Przemysł Lubelszczyzny w latach 1914-1964*, Lublin 1990, ss. 275.

⁴⁰ A. Kołodziejczyk, *Pięć wieków dziejów Siedlec w historiografii. Stan i potrzeby badawcze*, Siedlce 2010, ss. 87.

zentuje dorobek historiograficzny dotyczący Siedlec, centrum i największego ośrodka miejskiego regionu. Na marginesie można zauważyć, że z jego rozważań „[...] wyłania się dość słaby stan badań nad dziejami Siedlec, przekładający się na brak poważnych opracowań historycznych [...]” oraz, że „[...] nie ma rzetelnej, naukowej pracy na temat dziejów miasta w latach 1944-1975”⁴¹. Symptomatyczne jest, iż omawiając dotychczasowe dokonania, oczywiście w pełnym zakresie chronologicznym od powstania miasta w XV w., do dziś, nie dostrzega zupełnie problematyki gospodarczej. Wyróżnia na przykład w kolejnych rozdziałach 7 obszarów badań, krytycznie analizuje, co dotychczas zostało w ich zakresie zrobione i proponuje dalsze działania. Owe rozdziały dotyczą: ujęć monograficznych Siedlec (s. 17-24), dziejów wojskowych Siedlec (s. 24-35), różnych aspektów i okresów dziejów miejskich: ikonografia, urbanistyka zabytki (s. 35-50), kościoła rzymskokatolickiego w dziejach miasta i regionu (s. 51-57), Żydów siedleckich (s. 57-62), nauki, oświaty, kultury, życia społecznego⁴² (s. 62-82) i biografistyki siedleckiej (s. 83-85). Poza monografiami w żadnym z pozostałych obszarów nie ma miejsca na tematykę gospodarczą. Jest to moim zdaniem ogromne niedociągnięcie stworzonego przed kilkunastu laty programu badań związanych z historią regionu. Programu, który został zrealizowany jedynie w wąskim zakresie.

Postulaty badawcze

Powyżej przedstawiony stan badań nad historią społeczno-gospodarczą regionu siedleckiego w latach 1944-1970 ukazuje w całej rozciągłości, iż owa problematyka stanowi jeden ze słabiej poznanych obszarów. Pożądanym jest podjęcie działań w celu skorygowania mankamentów i uzupełnienie istniejącej luki w historiografii. Nie powinno to jednak odbywać się w sposób przypadkowy. Przy niewielkim zainteresowaniu historyków-regionalistów zagadnieniami z obszaru dziejów społeczno-gospodarczych, rozpraszanie wysiłku nie wpłynie znacząco na poprawę sytuacji. Raczej to sprecyzowanie kierunków w przyszłych prac badawczych może zachęcić do podjęcia się trudu analizy źródeł i rekonstrukcji wydarzeń i zjawisk z przeszłości w interesującym nas wymiarze. Powinny one w końcowym rezultacie doprowadzić do powstania syntezy historii okresu powojennego regionu siedleckiego, w której tematyka społeczno-gospodarcza musi stanowić ważny element całości.

Zanim możliwe stanie się przygotowanie syntezy, konieczne jest przeprowadzenie badań cząstkowych i opracowanie monograficzne szeregu szczegółowych zagadnień. Stanowią one pierwszy, postulowany obszar prac. Ponieważ region nie stanowił odrębnego organizmu ekonomicznego i funkcjonował w systemie państwowym, kluczowym jest aby został przeanalizowany na poziomie lokalnym przebieg najważniejszych procesów gospodarczych i społecznych zachodzących w kraju po drugiej wojnie światowej. Zalicza się do nich reformę rolną, upaństwowienie przemysłu i handlu, kolektywizację rolnictwa, czy kolejne fazy industrializacji, a także zmiany struktury społecznej i zawodowej ludności. Częściowo takie studia zostały już dokonane. Interesujące jest, że wśród prac omawiających szczegółowe zagadnienia są opublikowane zarówno przed, jak i po 1989 r. Przykładem może być reforma rolna Polskiego Komitetu Wyzwo-

⁴¹ Tamże, s. 85.

⁴² Życie społeczne zostało określone jako „ruch regionalnych towarzystw kultury w Siedlcach”, tamże s. 80.

lenia Narodowego z 1944 r.⁴³. Daje to możliwość bezpośredniego porównania różnych punktów widzenia na to samo zjawisko historyczne, co powinno zaowocować głębszą refleksją, z korzyścią dla wyników badań. Jednakże, jak już wcześniej wspomniano, większość tego rodzaju publikacji ma charakter przyczynkarski i dotyczy wąskiego obszaru, zwykle pojedynczego powiatu. Niezbędnym jest natomiast rozszerzenie zasięgu dociekań, tak aby objęły więcej jednostek administracyjnych regionu, a najlepiej wszystkie powiaty. Dzięki temu możliwe będzie dokonanie uogólnienia i określenia przebiegu procesów historycznych dla całego regionu siedleckiego i porównanie ich sytuacją ogólnokrajową.

Drugim obszarem badań powinno stać się określenie poziomu życia mieszkańców regionu. W chwili obecnej nie ma zupełnie tego typu publikacji. Jeżeli pojawiają się w literaturze historycznej jakiegokolwiek odniesienia w powyższej kwestii dla wspólnoty lokalnej Siedlec i okolic, to są one przeniesieniem na nią informacji, które zostały ustalone w stosunku do największych ośrodków i grup społecznych. Czy odzwierciedlają rzeczywisty stan rzeczy? Tego nie wie nikt. Śmiem twierdzić, że nie. Ogólnokrajowe wskaźniki poziomu życia mogą być tutaj jedynie materiałem porównawczym dla sytuacji niewielkich społeczności. Dopiero dokładna analiza umożliwi wykazanie różnic zarówno w stosunku do ogólnych wskaźników, jak i pomiędzy pojedynczymi jednostkami administracyjnymi⁴⁴. Tak opracowane zagadnienia szczegółowe, powinny stać się podstawą do syntezy egzemplifikującej realia egzystowania w Polsce B. Jako materiał badawczy do wykorzystania jest bogaty, w odniesieniu do lat po drugiej wojnie światowej, zasób archiwów państwowych w Siedlcach i Lublinie. Dokładniejsze omówienie źródeł do dziejów społeczno-gospodarczych regionu zasługuje wszelako na odrębne studium.

Pozostając niejako przy kwestii kwerendy archiwalnej, jej przeprowadzenie powinno umożliwić podjęcie badań w kolejnym obszarze. Wydaje mi się, iż intrygującym

⁴³ Porównaj, A. Drewicz, dz. cyt., M. D. Bednarski, *Początki kolektywizacji rolnictwa...*, tenże, *Z dziejów reformy rolnej w Lubelskiem...*, tenże, *Rewolucja agrarna w powiecie radzyńskim...*, B. Nazimek, dz. cyt., S. Zabdyrski, dz. cyt., J. Danielewicz, dz. cyt.

⁴⁴ Innym punktem odniesienia powinny stać się wyniki badań nad poziomem życia w innych regionach kraju lub w pojedynczych miejscowościach. Problemem jest niewielka liczba opracowań podejmująca tę tematykę. W znacznej mierze są to prace socjologiczne i o charakterze ekonomiczno-statystycznym, czy z zakresu geografii gospodarczej. Dotyczy to szczególnie publikacji wydawanych przed 1989 r. np.: *Województwo olsztyńskie. Monografia ekonomiczno-społeczna 1945-1969*, red nauk. J. Lisikiewicz, Wrocław 1974; H. Rybak, *Rozwój społeczno-gospodarczy Płocka w 35-lecie PRL*, „Notatki Płockie. Kwartalnik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 1979, vol 24 nr 3, s. 17-24; J. Piasny, *Poziom i struktura konsumpcji w gospodarstwach chłopskich na Warmii i Mazurach*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1963 nr 4; J. Piasny, *Wytwarzanie i podział dochodów w gospodarstwach chłopskich województwa olsztyńskiego*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1963 nr 3; B. Kurek, *Warunki życia ludności*, [w:] *Lubelskie. Rozwój województwa w Polsce Ludowej*, praca zbiorowa pod red. A. Kierka. Warszawa 1971, s. 127-144. Z nowszych opracowań wymienić można: W. Rakowski, *Struktura społeczno-zawodowa i demograficzna ludności Płocka w okresie Polski Ludowej*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 2022, nr 14, s. 203-248; A. Zaćmiński, *Świekatowo w Polsce Ludowej*, [w:], *Dzieje Świekatowa i okolic*, pod red. W. Jastrzębskiego. Świekatowo 1997, s. 107-146; Kusiak F. *Ludność i gospodarka Trzebnicy po II wojnie światowej*, Wrocław 1995; E. Szpak, *Między osiedlem a zagrodą. Życie codzienne mieszkańców PGR-ów*, Warszawa 2005, czy niepublikowane prace licencjackie i magisterskie takie jak np.: Tyras K., *Praca i życie codzienne myszkowskich robotników przemysłowych w okresie PRL*, praca magisterska napisana pod kierunkiem T. Płudockiego, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2020.

zagadnieniem jest odtworzenie mechanizmu podejmowania decyzji w sprawach gospodarczych. Po raz kolejny odwołam się do braku badań i czerpaniu wiedzy z modeli ogólnokrajowych. Standardowym postępowaniem było odgórne narzucanie inwestycji, zgodnie z obowiązującymi dyrektywami politycznymi. Potwierdzają to kluczowe przedsięwzięcia wpisujące się w plan forsownej industrializacji kraju. Ale czy tak samo było na rolniczej prowincji? Czy istotne decyzje zapadały arbitralnie na forum Komitetu Centralnego czy Rady Ministrów? Na ile wychodziły one naprzeciw lokalnym potrzebom i miejscowym uwarunkowaniom, chociażby z punktu widzenia przygotowania zawodowego pracowników. Czy lokalne struktury partyjne miały wpływ na kierunek inwestycji? Jeżeli tak, to czy wykorzystywały go realizując w jakimś stopniu oczekiwania mieszkańców regionu, czy tylko wcielały w życie linię partii? Pytań, na które dotychczas nie próbowano odpowiedzieć jest wiele. Wydaje się, że analiza materiałów źródłowych, w szczególności akt starostw powiatowych z lat 1944-1950, powiatowych rad narodowych z lat 1944-1950 i prezydiów powiatowych rad narodowych z lat 1950-1973, a także miejskich, gminnych i gromadzkich rad narodowych, powinna dostarczyć odpowiedzi na wiele z zarysowanych powyżej kwestii.

Kończący etap badań powinien doprowadzić do powstania syntezy dziejów społeczno-gospodarczych regionu siedleckiego w okresie 1944-1970. Z jednej strony będzie ona podsumowaniem dotychczasowych prac, a z drugiej punktem wyjścia do przygotowywania dziejów kolejnego okresu. Prezentowane w niej zagadnienia muszą być ujęte w sposób dynamiczny, tak aby uchwycić różnice pomiędzy latami bezpośrednio po wojnie, a schyłkiem epoki Gomułki. Dodatkowo w jak najszerzym wymiarze należy ukazywać szczegółowe problemy na szerszym, ogólnokrajowym tle, akcentując odrębność rolniczego regionu od głównego nurtu życia społeczno-gospodarczego, z jego forsowną industrializacją, a którego dzieje stanowią podstawę obecnej narracji historycznej. Właśnie owa odrębność, bez względu na to, czy wskazywać będzie na niższy czy też przeciętny poziom życia, jest podstawą do budowania świadomości wspólnoty lokalnej z jej indywidualnymi cechami.

Podsumowanie

W dotychczasowej literaturze naukowej zagadnienia historii społeczno-gospodarczej czasów współczesnych nie były częstym tematem rozważań. Zaprezentowany powyżej przegląd publikacji zawierających w sobie treści odnoszące się do regionu siedleckiego dowodzi, iż w wymiarze regionalnym, czy też lokalnym, sytuacja przedstawia się jeszcze gorzej. Właściwie żadna z podstawowych kwestii gospodarczych czasów Polski Ludowej nie została w odniesieniu do Siedlec, powiatu siedleckiego i kilku innych, sąsiednich powiatów, kompleksowo opracowana. Stąd też trudno doszukiwać się syntezy, która byłaby podsumowaniem rezultatów analiz. Pojawia się jednak pytanie, czy celowym jest w ogóle prowadzenie takich badań?

Historia regionalna nie cieszy się dużym prestiżem w środowisku naukowym⁴⁵. Nie pomagają jej fakt skupienia się na ograniczonym terytorialnie obszarze, co trudno pogodzić z ministerialnymi wymogami odegrania znaczącej roli dla badań nad polskim dziedzictwem narodowym, a jeszcze trudniej spełnić wymagania umiędzynarodowie-

⁴⁵ Przemysław Wiszewski, *Czy historii regionu i lokalności może tworzyć historyk?*, [w:] *Bliska historia...*, s. 106.

nia, chyba że akurat dotyczy dziejów terenów nadgranicznych. Dlatego też zwykle bywa domeną historyków-amatorów, regionalistów, zapalonych badaczy lokalnej przeszłości. I chociażby to wskazuje, że jest na nią zapotrzebowanie, że są osoby zainteresowane odkrywaniem dnia wczorajszego, czasów swoich rodziców, dziadków, niekiedy chcących odbyć nostalgiczną podróż do lat własnego dzieciństwa. Dlatego wciąż powstają prace z zakresu historii regionalnej i lokalnej, antropologii historycznej i mikrohistorii. Obejmują one swym zakresem szeroki wachlarz zagadnień życia codziennego i jego uwarunkowań politycznych i kulturalnych. Nadal pozostaje jednak niepewność, czy jest pośród nich miejsce na badania nad stosunkami ekonomicznymi i społecznymi?

Odpowiedź na to pytanie musi być jednoznacznie twierdząca. Głównym zadaniem wszelkiej działalności gospodarczej jest zaspakajanie podstawowych potrzeb ludzi. W konsekwencji znajomość sytuacji ekonomicznej daje wgląd w rozliczne współzależności mające wpływ na życie członków lokalnej społeczności. Powinno więc raczej budzić zdziwienie rzadkie podejmowanie niniejszej tematyki w publikacjach dotyczących historii regionalnych. Wy tłumaczeniem może być brak profesjonalnego przygotowania do prowadzenia badań wśród regionalistów, nie zawsze będących historykami. Balastem jest również dominujący w historiografii polskiej nurt historii politycznej. Nie oznacza to jednak, że należy zrezygnować z dociekań w zakresie lokalnej historii społeczno-gospodarczej. Wręcz przeciwnie. Sugerowane jest wzmożenie działań na polu naukowym.

Czynnikiem, który w założeniu ma doprowadzić do aktywizacji środowiska historyków regionu siedleckiego, jest przygotowany plan prac badawczych. Przyjął on formę postulatów i wytycznych ukierunkowujących poczynania na opracowanie określonych zagadnień, tak aby otrzymać zbliżone tematycznie i merytorycznie rezultaty dla każdego z powiatów regionu. Staną się one następnie podstawą do przygotowania syntezy dziejów społeczno-gospodarczych regionu siedleckiego. Oczywiście poszczególne tematy są jedynie propozycją poddaną debacie naukowej. Najważniejszym jest jednak, aby zarysowany na łamach artykułu koncept, nie pozostał bez odzewu. Brak jakiegokolwiek aktywności w żaden sposób nie przyczyni się do rozszerzenia naszej wiedzy o przeszłości regionu i nie zlikwiduje białych plam w historiografii.

REFERENCES-BIBLIOGRAFIA

Printed sources:

Dziennik Ustaw 1975 nr 16, poz. 91, Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych.

Studies:

575-lecie Sokołowa Podlaskiego, red. Arkadiusz Kołodziejczyk, Piotr Matusak, Siedlce, 2000.

Aleksandrowicz Piotr, Międzyrzec Podlaski w XIX i XX wieku, „Rocznik Międzyrzecki” 1973, s. 89-99.

Antoniewicz Jerzy i in., *Warszawskie: rozwój województwa w Polsce Ludowej*, Warszawa 1972.

Bednarski Mariusz Dariusz, *Dezerccje młodzieży z brygad i oddziałów Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” na przykładzie województwa lubelskiego*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” t. 16/II 2018, s. 495-527.

Bednarski Mariusz Dariusz, *Opór wsi lubelskiej wobec spółdzielczości produkcyjnej w latach 1944-1956*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” t. 12, 2014, s. 141-173.

- Bednarski Mariusz Dariusz, *Początki kolektywizacji rolnictwa w Lubelskiem*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” t. 7, 2009, s. 174-191.
- Bednarski Mariusz Dariusz, *Revolucja agrarna w powiecie radzyńskim (1944-1956)*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” t. 6, 2008, s. 241-271.
- Bednarski Mariusz Dariusz, *Spółdzielnie na terenie województwa lubelskiego jako obiekt przestępstw po II wojnie światowej*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” t. 13, 2015, s. 125-147.
- Bednarski Mariusz Dariusz, *Z dziejów reformy rolnej w Lubelskiem w latach 1944-1946*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, T. I/2004, s. 229-254.
- Brzostek Błażej, *PRL – trwanie i zmiana*, [w:] „Wielka zmiana. Historia wobec wyzwań...”. *Pamiętnik XX Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie, 18-20 września 2019 roku*, t. 3: *Wiek XX i XXI*, red. Mariusz Mazur, Jan Pomorski, Warszawa–Lublin 2021.
- Budzyński Adam, Filipczuk Józef, Stoczek Łukowski: z dziejów miasta, Stoczek Łukowski 1996.
- Chmielarski Jan, *80 lat istnienia i działalności „Spotem” Powszechnej Spółdzielni Spożywców w Międzyrzeczu Podlaskim (1907-1987)*, „Rocznik Międzyrzeczki” 1987, s. 5-112.
- Danielewicz Jerzy, *Reforma rolna na Lubelszczyźnie w 1944 roku*, Lublin 1962.
- Dostatni Jerzy, *Lubelszczyzna w 25-leciu PRL*, wyd. 3, Lublin 1971.
- Drewicz Marcin, *Parcelacja większej prywatnej własności ziemskiej w północnej części województwa lubelskiego w świetle dokumentów PKWN*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” t. 4, 2006, s. 170-186.
- Dzieje Lubelszczyzny 1944-1956. Tom 2. Aspekty społeczne, gospodarcze, oświatowe i kulturalne*, red. nauk. Tomasz Osipiński, Mariusz Mazur, Lublin 2017.
- Dzieje Lubelszczyzny*, red. Aleksander Kierek, Warszawa 1979.
- Dzieje Mińska Mazowieckiego 1421-1971*, red. Józef Kazimierski, Warszawa 1976.
- Dzieje Sokółowa Podlaskiego i jego regionu*, red. Józef Kazimierski, Warszawa 1982.
- Garwolin: dzieje miasta i okolicy*, red. Ewa Markowska, Warszawa 1980.
- Geresz Józef, *Międzyrzec Podlaski: dzieje miasta i okolic*, Międzyrzec Podlaski, 2001.
- Karczewski Tomasz, *Zakłady Przemysłu Dziewiąrskiego „Karo” w latach 1958-1997*, [w:] *Przemysł regionu siedleckiego w XIX-XXI wieku*, red. Dariusz Grzegorzczuk, Józef Piłatowicz, Arkadiusz Zawadzki, Siedlce 2010, s. 201-230.
- Kazimierski Józef, *Miasta i miasteczka na Podlasiu (1808-1914). Zabudowa – Ludność – Gospodarka*, Warszawa 1994.
- Kołodziejczyk Arkadiusz, *Pięć wieków dziejów Siedlec w historiografii. Stan i potrzeby badawcze*, Siedlce 2010.
- Konieczka-Śliwińska Danuta, *Region historyczny w historiografii, dydaktyce historii i edukacji szkolnej. Przegląd stanowisk i propozycji delimitacji*, „Klio”, Tom 16, nr 1 (2011), s. 17-42.
- Kopruckowniak Albin, *W okresie kształtowania się kapitalizmu 1864-1918*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, Tom I, praca zbiorowa pod red. Tadeusza Mencla, Warszawa 1974.
- Kusiak Franciszek, *Ludność i gospodarka Trzebnicy po II wojnie światowej*, Wrocław 1995.
- Lubelskie. Rozwój województwa w Polsce Ludowej*, praca pod red. Aleksandra Kierka, Warszawa 1971.
- Łuków i okolice w XIX i XX wieku*, red. nauk. Romuald Turkowski, Warszawa 1989.
- Mencel Tadeusz, *Między powstaniem 1831-1864*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, Tom I, praca zbiorowa pod red. T. Mencla, Warszawa 1974.
- Mikulec Bronisław, *Przemysł Lubelszczyzny w latach 1914-1964*, Lublin 1990.
- Nazimek Bolesław, *Z zagadnień gospodarki rolnej w województwie lubelskim 1944-1959*, „Rocznik Lubelski” t. II 1959, s. 133-166.
- Opór chłopów przeciw kolektywizacji wsi polskiej 1948-1956*, red. Franciszek Gryciuk, Siedlce, 1997.

- Piasny Janusz, *Poziom i struktura konsumpcji w gospodarstwach chłopskich na Warmii i Mazurach*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1963 nr 4.
- Piasny Janusz, *Wytwarzanie i podział dochodów w gospodarstwach chłopskich województwa olsztyńskiego*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1963 nr 3.
- Pińkowski Józef, *Problemy społeczno-gospodarcze rozwoju województwa warszawskiego*, „Rocznik Mazowiecki” 1969, t. 2, s. 7-32.
- Rajkiewicz Antoni, *Przemiany demograficzne i rozwój zatrudnienia w woj. warszawskim po II wojnie światowej*, „Rocznik Mazowiecki” 1967, t. 1, s. 165-180.
- Rakowski Witold, *Dynamika zmian w źródłach utrzymania ludności wiejskiej woj. warszawskiego w latach 1950-1966*, „Rocznik Mazowiecki” 1972, t. 4, s. 41-64.
- Rakowski Witold, *Struktura społeczno-zawodowa i demograficzna ludności Płocka w okresie Polski Ludowej*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 2022, nr 14, s. 203-248; *Rolnictwo województwa lubelskiego*, oprac. Władysław Kruk i in. Warszawa 1968.
- Rozwój społeczno-gospodarczy Warszawskiego Okręgu Przemysłowego w latach 1960-1968*, red. Tadeusz Śliwiński, Warszawa 1969.
- Rozwój społeczno-gospodarczy województwa warszawskiego w okresie kadencji Sejmu PRL i rad narodowych (1965-1968)*, Warszawa 1969.
- Rybak Henryk, *Rozwój społeczno-gospodarczy Płocka w 35-lecie PRL*, „Notatki Płockie. Kwartalnik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 1979, vol 24 nr 3, s. 17-24.
- Sekściński Bogdan, *Polityka władz komunistycznych wobec kupiectwa na Lubelszczyźnie w latach 1944-1954*, „Rocznik Lubelski” t. XXXVII 2011, s. 151-182.
- Siedlce 1448-1995. 450-lecie nadania praw miejskich*, red. Edward Kospath-Pawłowski, Pruszków 1996.
- Siedlce 1448-2007*, red. E. Kospath-Pawłowski, Wyd. 2 poszerz., Siedlce 2007.
- Siestrzykowski Krzysztof, *Zakład Produkcji Podzespołów w Siedlcach (1951-2004)*, [w:] *Przemysł regionu siedleckiego w XIX-XXI wieku*, red. Dariusz Grzegorzczuk, Józefa Piłatowicz, Arkadiusza Zawadzki, Siedlce 2010, s. 169-199.
- Sokołów Podlaski. Dzieje miasta i okolic*, red. Grzegorz Ryzewski, Sokołów Podlaski 2006.
- Sroka Jerzy, *Biała Spółdzielnia Mieszkaniowa „Zgoda”: 1958-1993*, red. Stanisław Jadczak, Lublin, Biała Podlaska, 1994.
- Sroka Jerzy, *Biała na Podlasiu*, Lublin, 1968.
- Stachurka Roman, *Państwowe gospodarstwa rolne w województwie lubelskim w latach 1953-1965*, Lublin 1962.
- Stokowski Franciszek, *Przemiany demograficzne w woj. warszawskim w okresie 25-lecia powojennego 1944-1968*, „Rocznik Mazowiecki” 1970, t. 3, s. 63-96.
- Szpak Ewelina, *Między osiedlem a zagrodą. Życie codzienne mieszkańców PGR-ów*, Warszawa 2005.
- Śladkowski Wiesław, *Pod zaborem austriackim w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim 1795-1831*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, Tom I, praca zbiorowa pod red. T. Mencla, Warszawa 1974, s. 488, 490-491.
- Tarkowski Paweł, *Biała Podlaska w latach 1944-1989*, Biała Podlaska 2011.
- Tyras Kinga, *Praca i życie codzienne myszkowskich robotników przemysłowych w okresie PRL*, praca magisterska napisana pod kierunkiem T. Piudockiego, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2020.
- Waleszko Mikołaj, Mitura Zbigniew, *Zarys rozwoju gospodarczego województwa lubelskiego w latach 1944-1959. W 15 rocznicę PKWN*, Lublin 1959.
- Waleszko Mikołaj, *Zmiany w stosunkach ludnościowych woj. lubelskiego na tle przeobrażeń w strukturze gospodarczej i społecznej w latach powojennych*, „Rocznik Lubelski” t. V 1962, s. 235-250.

- Waleszko Mikołaj, *Zmiany w strukturze społeczno-gospodarczej regionu lubelskiego (1950 - 1970)*, „Rocznik Lubelski” t. XII 1969, s. 65-96.
- Węgrów, *Dzieje miasta i okolic 1944-2005*, red. A. Kołodziejczyk, Tadeusz Swat, Mariusz Szczupak, Węgrów 2006.
- Wilczewski Brunon, *Problemy gospodarcze województwa lubelskiego w latach 1944-1959*, „Rocznik Lubelski” t. II 1959, s. 79-132.
- Wiszewski Przemysław, *Bliska historia – historia obok*, [w:] *Bliska historia. O badaniach historii lokalnej i regionalnej*, red. P. Wiszewskiego, Warszawa 2018, s. 11-14.
- Wiszewski Przemysław, *Czy historie regionu i lokalności może tworzyć historyk?*, [w:] *Bliska historia. O badaniach historii lokalnej i regionalnej*, red. P. Wiszewskiego, Warszawa 2018, s. 103-119.
- Województwo lubelskie 1969-1972: rozwój społeczno-gospodarczy w okresie V kadencji Sejmu PRL*, Lublin, 1972.
- Województwo olsztyńskie. Monografia ekonomiczno-społeczna 1945-1969*, red nauk. J. Lisikiewicz, Wrocław 1974.
- Wołczew Wsiewołod, *Przemysł Lubelszczyzny w okresie władzy ludowej*, Lublin 1969.
- Zabdryski Stefan, *Udział Ludowego Wojska Polskiego w reformie rolnej w województwie lubelskim*, „Rocznik Lubelski” t. XVII 1974.
- Zaćmiński A., *Świekatowo w Polsce Ludowej*, [w:] *Dzieje Świekatowa i okolic*, pod red. W. Jastrzębskiego. Świekatowo 1997, s. 107-146.

